

René Wellek a Pražská škola

Ondřej Sládek

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

René Wellek and the Prague School

Litikon, 2016, Vol. 1, No. 1, pp. 19-30

René Wellek is well known as a literary historian, theoretician and comparatist, and also as an author of many highly influenced works (e.g. *Theory of Literature*, 1949 /with A. Warren/; *A History of Modern Criticism: 1750-1950*, 1955-1992; *Essays on Czech Literature*, 1963; *Concepts of Criticism*, 1963; etc.). He became one of the most prominent promoters and interpreters of Russian Formalism and Czech Structuralism. Although he was not an indiscriminate supporter of these approaches to literary studies, he made a significant contribution to their evaluation and, to a degree, their popularization. The widest frame of this excursus to René Wellek's connection with the Prague School is set by two fundamental questions: (1) What was René Wellek's relationship with the Prague Linguistic Circle, and (2) What was his understanding and interpretation of Jan Mukařovský's literary theory and aesthetics? The author of the study claims that René Wellek was always proud of his membership in the Prague Linguistic Circle and he defended and promoted the practical and theoretical achievements of its members. However, in his interpretations he mainly dealt with concepts from the era he himself experienced in the Circle.

Keywords: René Wellek, Prague School, Prague linguistic circle, Jan Mukařovský

René Wellek (1903–1995) je znám především jako literární historik, teoretik a komparatista. Jako autor slavné, dodnes používané *Teorie literatury* (1949), kterou napsal spolu s Austinem Warrenem. Je autorem monumentálních osmidílných dějin moderního literárněvědného bádání *A History of Modern Criticism: 1750-1950* (1955–1992) a řady dalších prací. Jako vědec, pedagog, redaktor a neúnavný organizátor významně ovlivnil směřování a podobu výzkumu v oblasti literatury zvláště ve Spojených státech. Od čtyřicátých let 20. století zde spolu s Romanem Jakobsonem patřil mezi nejvýznamnější propagátory a interprety vědeckého odkazu ruského formalismu a českého strukturalismu. I když nebyl nekritickým stoupenkem těchto literárněvědných koncepcí, významně přispěl k jejich zhodnocení a do jisté míry i popularizaci.

Nejširší rámec tohoto příspěvku vymezují dvě základní otázky: (1) Jaký byl vztah René Wellka k Pražskému lingvistickému kroužku, respektive Pražské škole?, (2) Jak rozuměl a interpretoval literární teorii a estetiku Jana Mukařovského?

O strukturalismu a Šklovského *Teorii prózy*

Pražský lingvistický kroužek byl jako neformální sdružení založen v říjnu roku 1926. René Wellek, čerstvý doktor filozofie, absolvent anglistiky a germanistiky pražské filozofické fakulty, který na jaře toho roku promoval, byl právě na studijním pobytu v Londýně. O rok později získal stipendium a odjel na postgraduální stáž do Spojených států. Jako student, ale také jako lektor němčiny zde postupně vystřídal několik univerzit (Princeton, Northampton, Harvard, Columbia). Do Prahy se vrátil až po třech letech, na podzim v roce 1930.

Kroužek se mezitím stal mezinárodně známým, měl za sebou již celou řadu úspěchů a byl také oficiálně uznán jako vědecký spolek. Na prosinec roku 1930 měl naplánovanu jednu z dalších akcí – mezinárodní fonologickou konferenci. Mezi řadou významných zahraničních, ale i domácích hostů byl i sedmadvacetiletý René Wellek. Po svém návratu začal pravidelně docházet na jednání Kroužku, některé jeho členy přitom znal již z dob svých studií. Na sklonku života vzpomínal na toto období v rozhovoru s Peterem Demetzem: „Chodil jsem na jejich schůze, které se ovšem vůbec netýkaly mých zájmů, nebo alespoň většiny z nich. Každopádně jsem nebyl moc dobrý, myslím jako odborný lingvista. Alespoň jsem se naučil rozlišovat mezi samohláskami a souhláskami“ (Wellek – Demetz, 1996, s. 128).

Wellek zde sice poněkud ironizuje svoji účast na schůzkách Kroužku, skutečnost však nebyla tak dramatická, jak by se mohlo zdát. Pravdou je, že rok 1930 byl v Kroužku na přednášce z oblasti fonologie obzvláště bohatý. Je to ale zcela pochopitelné, systematický výzkum se v této lingvistické disciplíně právě zrodil a procházel bouřlivým vývojem. Nadto členové Kroužku připravovali mezinárodní fonologický kongres, který se svým návrhem standardizované fonologické terminologie a ustanovení Mezinárodní fonologické asociace zapsal do dějin. Již následující rok mohl být nicméně pro René Wellka prospěšnější; Jan Mukařovský, Vojtěch Jiráta a Otokar Fischer totiž v Kroužku proslovili několik přednášek týkajících se literární teorie, historie a komparatistiky, tedy témat, ke kterým Wellek tíhnul nejvíce.

Jeho vědecká a literární činnost byla na počátku třicátých let obdivuhodná. Zabýval se anglickou romantickou poezií, překládal, teoreticky se věnoval problematice překladu, pracoval na habilitační práci o britské recepci Kantovy filozofie z přelomu 18. a 19. století (kniha vyšla v roce 1931 pod názvem *Immanuel Kant in England 1793-1838*), psal kratší články pro domácí i zahraniční časopisy atd. Kromě toho od roku 1934 působil v anglickém semináři na Filozofické fakultě Karlovy univerzity, kde zastupoval Viléma Mathesia (srov. Haman, 1968; Stříbrný, 1996; Papoušek, 2005).

Při zpětném pohledu na život a dílo René Wellka můžeme z jistého hlediska za přelomový považovat rok 1934. Dne 12. března přednesl na půdě Pražského lingvistického kroužku svoji první veřejnou přednášku, která se týkala Šklovského teorie prózy (tiskem jako recenze viz Wellek, 1934a). Wellek v ní reagoval na nedávno vydaný překlad *Teorie prózy*, iniciační knihy jednoho ze zakladatelů ruského formalismu, Viktora Šklovského. Nebyl ovšem sám, kdo se pustil do dialogu Šklovským; Jan Mukařovský tak učinil na stránkách periodika *Čin* již začátkem února (Mukařovský, 1934a). Ve studii *K českému překladu Šklovského Teorie prózy* Mukařovský nejprve naznačil základní teoretický přínos knihy a její postavení v kontextu literárněvědného bádání, v její druhé části pak poukázal na potřebu důsledného domýšlení a rozpracování formalistického principu. To se podle něj děje především v rámci strukturalismu. Wellkovo posouzení práce bylo ovšem mnohem kritičtější. Nezabýval se jen formalismem a teorií prózy jako takovou, ale všiml si i Šklovského práce s texty, upozorňoval na jeho

nedůslednosti, stejně tak jako na problémová místa v českém překladu Bohumila Mathesia. Wellek byl v tomto ohledu velmi přísný a podrobně popsal všechny autorovy i překladatelovy omyly a chyby.

Co je však v této recenzi podstatné, je Wellkova ne snad kritika, nýbrž komentář nové terminologie ruských formalistů. Své výhrady Wellek směřoval zvláště na jejich zacházení s pojmy „forma“ a „obsah“. Šlo mu o co možná největší zpřesnění a zpřehlednění jejich užívání. Domníval se, že pokud jim Šklovskij a potažmo i další ruští formalisté přisuzují nový význam, měli by s ním také ve svých rozborech důsledně pracovat. To se Šklovskému ne vždy úplně dařilo. „U formalisty typu Šklovského, myslí-li důsledně, odpadá vůbec protiklad mezi obsahem a formou,“ píše ve svém článku Wellek. A pokračuje: „Formou díla je vše, co je umělecky ztvárněno, celý obsah, pokud byl přetvořen umělecky, tedy vše, co je na uměleckém díle umělecké. Je ovšem otázkou, zda bylo účelné, na tolik rozšiřovat pojem formy“ (Wellek, 1934a, s. 113). Svou námitku Wellek dále zpřesňuje: „Formalism Šklovského překonal sice tento nesprávný protiklad [tj. protiklad formy a obsahu], ale pojem ‚formy‘ je příliš zatížený vzpomínkami na jeho užití význam, aby Šklovskij sám nezavdal podnět k nedorozumění. Proto novější pojem ‚strukturalism‘ je jasnější, poněvadž se vyhýbá starým asociacím. Ale i ve strukturalismu, zdá se mně, že by stará dvojice obsahu a formy mohla býti užitečná. Obsah tradičně znamená vše, co je myšlení, chtění a cítění v uměleckém díle, forma vše, co vyvolává sluchové a zrakové představy. Že není dobře předělávat takové staré ustálené významy (jakkoli obtížné by bylo přesně vymezit hranici mezi obsahem a formou), je vidět z nechápavých kritik imputujících formalistům vymýcení všeho tradičně obsahového, a je konečně také vidět na Šklovském, který zvláště v jednotlivých formulích opravdu upadáva do chyb formalistům vytýkaných“ (s. 113).

S uvedenou pasáží z Wellkovy recenze můžeme bez větších problémů souhlasit i v současnosti. Dějiny mu navíc daly do jisté míry za pravdu, neboť zkratkovité pojetí ruského formalismu jako vědeckého přístupu zdůrazňujícího pouze „formu“ uměleckého (literárního) díla se bohužel, přes veškerou snahu jeho vykladačů, lavinovitě šířilo přinejmenším do šedesátých let 20. století, kdy ruský formalismus adoptovali a oživilí francouzští teoretici (T. Todorov).

Zvláštní pozornost si nicméně zaslouží jiná Wellkova myšlenka, respektive stručná glosa týkající se strukturalismu. Wellek říká, že pojem strukturalismus je vzhledem ke své novosti vhodnější než pojem formalismus, a dodává, že i ve strukturalismu by podle něj mohly být pojmy „obsah“ a „forma“ užitečné. Nic víc k tomu nedodává. V tu dobu se přitom v rámci Pražského lingvistického kroužku, ale i jinde, šířil názor, že právě strukturalismus definitivně překonává protiklad mezi obsahem a formou. Wellek tuto ideu velmi dobře znal, oceňoval ji a hlásil se k ní. Přesto však jako zkušený historik přihlížel i k dějinám pojmů „obsah“ a „forma“ a snažil se je respektovat. Nejspíš právě proto také upozornil na prospěšnost těchto termínů v rámci strukturalismu. Přesnou formulaci vlastního postoje k vztahu „obsahu“ a „formy“ literárního díla můžeme najít v jeho a Warrenově knize z roku 1949, v jejich slavné *Teorii literatury*. Zde se píše: „Obsah“ a „forma“ jsou termíny, které jsou užívány v příliš širokém významu, než aby nám pomohla jejich pouhá juxtapozice. I kdybychom je přesně definovali, vedly by ke zjednodušující dichotomizaci uměleckého díla. Moderní analýza uměleckého díla musí začít komplexnějšími otázkami: způsobem jeho existence a systémem jeho vrstvení“ (Wellek – Warren, 1996, s. 37). Je patrné, že v případě tohoto Wellkova postoje můžeme spíše než o vlivu strukturalismu uvažovat o Ingardenově fenomenologii.

V souvislosti se zmíněnou Wellkovou a Warrenovou teoretickou příručkou stojí ještě za zmínku, že v úvodu 12. kapitoly *Způsob existence literárního uměleckého díla* je navrženo, aby při zkoumání literatury byly nesystémově užívané pojmy „obsah“ a „forma“ nahrazeny jinou pojmovou dvojicí. Esteticky indiferentní prvky literárního díla mají být podle autorů knihy označeny termínem „materiál“, způsob estetického působení díla pak pojmem „struktura“. Toto rozlišení ovšem nemá být pouze mechanickým přejmenováním starých pojmů „obsah“ a „forma“, nýbrž je součástí naprosto jinak navrženého zkoumání uměleckých děl. Inspirace formalistickými a strukturalistickými přístupy je zde evidentní. Potvrzuje to i následné vymezení klíčového pojmu „struktura“, které svědčí o významném ovlivnění Mukařovským (zvl. jeho studií *Umění jako sémiologický fakt*). „Struktura‘ je pojem,“ píše Wellek, „který zahrnuje obsah i formu, pokud jsou organizovány k estetickým účelům. Umělecké dílo je pak považováno za celkový systém znaků či za strukturu znaků sloužící specifickému estetickému účelu“ (s. 196).

Wellkovo posouzení *Teorie prózy* Viktora Šklovského bylo přesné: na jedné straně oceňoval Šklovského inovativní přístupy ke studiu literatury a celkovou podnětnost knihy, na druhé straně poukazoval na autorovy zjevné omyly a jistou teoretickou nedomyšlenost formalistické koncepce. I když článek vyšel v plném znění jen jednou, ve zmíněném roce 1934, stopy Wellkových názorů na Viktora Šklovského a na jeho *Teorii prózy* můžeme v různé míře najít ve všech jeho dalších pracích o tomto teoretikovi. Dokladem toho je například i příslušná kapitola ze sedmého svazku Wellkových *A History of Modern Criticism: 1750-1950* (Wellek, 1991b).

Takováto pevnost a trvalost soudů ovšem u Wellka není ani náhodná, ani výjimečná. Brilantní vědecká erudice, přísně kritická metoda zaměřená na vnitřní analýzu literárních děl, neopomíjející jejich dějinný a kulturní kontext, stejně jako precizní příprava každého studovaného problému, se promítly i do jeho textů, které se mohly i po letech bez větších problémů publikovat. Součástí studií a některých knih se tak stávaly i celé stránky z původně samostatně publikovaných menších článků a recenzí. Je zde ještě jedna okolnost, která svědčí o povaze Wellkova myšlení. A totiž: důslednost. K řadě problémů se i po letech vracel, obkružoval je a zabýval se jimi z mnoha různých hledisek. V konečném součtu tak dostával celek, který mapoval vývoj a proměny moderního literárněvědného bádání v posledních téměř třech stoletích. Právě z toho důvodu je podle mne nutné věnovat pozornost především jeho raným dílům, ve kterých své myšlenky a postoje formuloval poprvé. Pozdější hodnocení zpravidla jen potvrzují jeho prvotní úsudek, i když většinou v mnohem propracovanější a ucelenější podobě. Platí to jak o Šklovského *Teorii prózy*, tak i o řadě dalších knih, kritikách a směrech – včetně Mukařovského koncepce strukturalistické poetiky a estetiky.

René Wellek o Janu Mukařovském: na cestě k porozumění

Aktivním členem Pražského lingvistického kroužku byl René Wellek jen krátce: v letech 1930–1935. Jednalo se o pětileté období mezi jeho studijním pobytem ve Spojených státech, ze kterého se vrátil v roce 1930, a pobytem v Londýně, na School of Slavonic and East European Studies, kam odešel v roce 1935 vyučovat češtinu. V Londýně zůstal v podstatě až do roku 1939, kdy se rozhodl pro odchod do amerického exilu. Zatímco na počátku čtyřicátých let stále ještě počítal s tím, že se po skončení války do Československa vrátí, po roce 1945 tuto myšlenku opustil. Bylo to jednak pod vlivem vývoje domácí politické scény, jednak právě získaného

amerického občanství. Rozhodující byla ovšem nabídka z Yale University v New Havenu, aby tam založil a řídil Katedru srovnávací literatury a posílil Katedru slavistiky.

S některými členy Kroužku a dalšími literárními vědci z Československa však zůstal v kontaktu i nadále. Vývoj a proměny české vědy a kultury pečlivě sledoval a komentoval v mnoha článcích. Výběr z jeho bohemistických studií vyšel v roce 1963 pod názvem *Essays on Czech Literature* (Wellek, 1963a); již o rok později publikoval Miroslav Červenka v Literárních novinách obsáhlé kritické hodnocení této práce (Červenka, 1964). Široká obeznámenost s českou literaturou i s jejími nejvýznamnějšími představiteli je patrná z jiného Wellkova počinu. Tím bylo napsání více než čtyř desítek medailonků představujících hlavní osobnosti české literatury té doby pro americký encyklopedický slovník *Columbia Dictionary of Modern European Literature* (Smith, 1947). Mimo to se Wellek aktivně zapojil i do vědeckého a literárního života českého a slovenského exilu, stal se členem a v letech 1962–1966 dokonce předsedou exilové vědecké a kulturní organizace – Československé společnosti pro vědy a umění (SVU) (srov. Rechčígl, 2012, s. 56–70).

Vraťme se ale zpět do roku 1934. Kromě již zmíněné recenze Šklovského *Teorie prózy* Wellek publikoval ještě dva další texty, ve kterých se vyrovnával s teoretickými a metodologickými principy ruského formalismu a českého strukturalismu. V jednom případě šlo o rozsáhlou zprávu o konání 8. mezinárodního filozofického kongresu v Praze (Wellek, 1934b), na kterém vystoupili například Roman Ingarden či Jan Mukařovský. Ve druhém šlo o zásadní kritický posudek Mukařovského a Jakobsonových prací o dějinách českého verše (Wellek, 1934c).

Již z letmého pohledu na oba tyto články je zřejmé, že jádrem Wellkova „vyrovnávání se“ s formalismem a strukturalismem byl otevřený dialog s jejich autory a předloženými koncepcemi. Výsledkem jeho průzkumu bylo formulování vlastního postoje a položení řady nových, provokativních otázek. Právě toto hluboké a osobně prožívané třibení myšlenek stojí v pozadí jeho veřejného a mnohokrát opakovaného přiznání, že ruský formalismus a český strukturalismus měly na jeho intelektuální vývoj největší vliv (ostatně stejně jako Ingardenova fenomenologie a New Criticism). Ve svých vzpomínkách z roku 1979 *Prospect and Retrospect* v této souvislosti napsal: „V pražských letech jsem byl stále víc a víc pod vlivem svých starších kolegů z Kroužku a jejich vzorů, ruských formalistů. Ale opět jsem odmítl přijmout je zcela bez výhrad“ (Wellek, 1982).

Wellkova zpráva o konání filozofického kongresu je pozoruhodná jak svým rozsahem (deset stran), tak zvláště podrobností a ostrostí pohledu na jednotlivé referáty. Jan Mukařovský na kongresu vystoupil s příspěvkem *L'art comme fait sémiologique (Umění jako sémiotický fakt)*; Mukařovský, 2000a), ve kterém představil svůj návrh sémiotického přístupu k uměleckému dílu. Wellka tento referát zjevně zaujal, neboť mu ve zprávě věnoval relativně velký prostor. Mukařovskému se snažil porozumět a svým způsobem i jeho nápad obhájit; zavedení nového pojmu, tzv. autonomního znaku, který Mukařovský potřeboval k charakterizování uměleckého díla, se totiž neobešlo bez nesouhlasných reakcí. To ostatně potvrzuje v jiné zprávě o kongresu i Jan Patočka, který o Mukařovského pojmu autonomního znaku napsal, že je „dosti temný“ (Patočka, 2006, s. 492). Wellek nicméně tak odmítavý nebyl: „Potíže dělá v teorii Mukařovského hlavně pojem autonomního znaku, který byl jedním řečníkem označován dokonce za protismyslný. Ale rozumí-li se teorii Mukařovského v úzké souvislosti s lingvistikou, s kterou byla koncipována, nabývá pojem autonomního znaku dobrého smyslu (Wellek, 1934b, s. 265). Souhrnné hodnocení vyšlo také spíše ve prospěch Mukařovského: „V přednášce

Mukařovského ukázala filosofie, co dovede, vychází-li z určité vědy a dopracuje-li se na konkrétním podkladě subtilních theoretických závěrů. Zde je náběh k teorii dějin umění jakožto umění, theorie, která se pevně drží centrálního faktu uměleckosti a při tom nikdy nezapomíná na sociální kontext uměleckého díla“ (s. 265). Ve svých pozdějších interpretacích Mukařovského sémiotiky upozorňoval Wellek na to, že pojem „autonomního znaku“ vyjadřuje přibližně totéž, co Charles Morris (po vzoru C. S. Peirce) termínem „ikona“ (srov. Wellek, 1991c, s. 420).

Pravděpodobně nejdůležitější Wellkovou prací z roku 1934 je studie „*Dějiny českého verše a metody literární historie*“ (Wellek, 1934c). V podstatě jde o širší recenzi dvou literárněhistorických příspěvků o vývoji českého verše z pera Jana Mukařovského a Romana Jakobsona, které napsali pro třetí svazek Československé vlastivědy věnovaný problematice jazyka (Mukařovský, 1934b; Jakobson, 1934). Zatímco Mukařovský formuloval obecné zásady a nastínil vývoj nového českého verše, Jakobson se věnoval jeho staročeské podobě. Wellek obě pojednání přijal velice vřele, označil je dokonce za „revoluční čin“ a byl přesvědčen, že jimi počínaje začíná nová éra dějin české literatury. Doslova napsal: „Autoři tímto spisem nepodali jenom první dějiny českého verše s nových hledisek, podali nám také ukázkou nového dějepisectví literárního a na jediném úseku demonstrovali, jak by mohly vypadat nové dějiny české literatury“ (Wellek, 1934c, s. 437). To byla ovšem jen předehra k tomu, aby po detailním rozboru obou prací a ocenění i starších studií obou autorů přešel k některým spornějším bodům. Na mysli měl hlavně Mukařovského pojetí literární historie a z toho vyplývající metodologické implikace.

První věcí, se kterou Wellek mohl jen těžko souhlasit, bylo Mukařovského přísné oddělování literární historie od literární kritiky. V souladu s ruskými formalisty byl Mukařovský přesvědčen, že jediným kritériem literární historie je hodnota novosti v poměru k vývojové dynamice. „Uznává-li jen toto kritérium,“ píše Wellek, „pak by nebylo možné něco historického vypovídat o dílech, které stojí na počátku vývojové řady anebo jen mimo vývojovou souvislost, pak by bylo nutné, stavěti dovršitele (např. Goetha nebo Shakespeara) níže než iniciátory a revolucionáře (Lenze, Marlowa). Kardinální otázka, bez níž literární historie možná není: otázka, co je literatura a co není, je již otázka hodnocení“ (s. 442; srov. Wellek, 1963c, s. 49; viz též Papoušek, 2004).

Podobně pochybné se Wellkovi zdálo i určení místa estetického objektu do „povědomí kolektiva“. Tázal se, co se tím vlastně myslí, ale žádná z nabízených variant odpovědí ho nespokojovala. Navrhl proto vlastní řešení. Estetický objekt se podle něj „realisuje sice jenom v individuích, ale žádné individuum jej nikdy nerealisuje celý“ (Wellek, 1934c, s. 443). Každý jednotlivec tak může vnímat a prožívat hodnoty uměleckého díla a paradoxně se tak podílet na ustanovování jeho objektivní (estetické) hodnoty. I když se Wellek v další části svého textu přiznává, že v oblasti sémiotiky není zcela kompetentní, poučen Bühlerovou teorií znaku rozvádí myšlenku, že Mukařovského pojetí je značně úzké. Přílišná vazba na lingvistické (saussurovské) pojetí znaku totiž podle něj neoprávněně vylučuje zcela zásadní výrazovou funkci znaku, s čímž podstatně souvisí to, co nazýváme umělecká osobnost; ji však nelze ztotožnit s konkrétní empirickou osobností (básníkem, spisovatelem).

Posledním bodem z celého souboru problémů Mukařovského strukturální poetiky a estetiky, o kterých se Wellek zmínil, je v jeho pohledu zcela nedostatečné uchopení problematiky ideje uměleckého díla, totiž „světového názoru v něm vyjádřeného“ (s. 444). Světový názor podle něj není jen záležitostí sociologie literatury, ale má svůj imanentní a dialektický vývoj,

kteří je třeba zohledňovat. Zejména proto, aby náš celostní výzkum literatury zahrnoval i problémy psychologické a ideové.

Na Wellkově studii je pozoruhodné, jak se na jednu stranu snažil vysoce ocenit vědecké dílo Jana Mukařovského, kterého osobně dobře znal a se kterým si i dopisoval, na druhou stranu jeho kritika byla přesná a poměrně zásadní. Pravdou je, že Mukařovský byl dialogu přístupný a že přijal Wellkova upozornění jakou určitou výzvu. Později skutečně v několika studiích podrobně pojednal o problematice světového názoru a umělecké osobnosti (srov. Mukařovský, 1966b, 2000b, 2010). Wellek obdivoval Mukařovského konkrétní rozbory uměleckých děl, stejně tak jako jeho schopnost abstrakce a teoretického rozpracování sledovaných problémů. V závěru své studie o Mukařovském napsal toto: „V jeho úsilí, zdá se mně, je také symptom nové vědecké situace: východisko z konkrétních problémů, ale snaha jít za tyto problémy, metodické ujasňování, filosofické prohlubování, živý styk s příbuznými vědami a hlavně názor v duchových vědách nový a přece samozřejmý: duchové vědy mají svoje vlastní metody, které si nemusí vypůjčovat od přírodních, mají svoje vlastní výsledky a vlastní záhady“ (Wellek, 1934c, s. 445).

Pražská škola: spolupráce, interpretace a kritika

Nejživější diskuse mezi René Wellkem a Janem Mukařovským probíhaly na půdě Pražského lingvistického kroužku. Wellek zde měl celkem tři veřejné přednášky. O první jsem se již zmiňoval. Druhou proslovl v prosinci 1934 spolu s ruským literárním historikem Alfredem L. Bémem; týkala se metodologických problémů v Mukařovské práci o M. Z. Polákovi. O tři roky později, když si z Londýna na krátko odskočil do Prahy, přednesl v říjnu 1937 přednášku o vývoji anglické literární vědy. Tím se ovšem Wellkova spolupráce s Kroužkem nevyčerpává.

Od roku 1935, kdy byl založen časopis Slovo a slovesnost, tiskový orgán Kroužku, stal se jeho pravidelným přispěvatelem. Dokladem jeho hlubokého zájmu o otázky literární historie je článek *The Theory of Literary History*, který publikoval v roce 1936 v šestém čísle Travaux du Cercle Linguistique de Prague (Wellek, 1936). V roce 1938 vyšel s dvouletým zpožděním jubilejní máchovský sborník Pražského lingvistického kroužku *Torzo a tajemství Máchova díla*, do něhož přispěl i Wellek – rozsáhlým článkem *K. H. Mácha a anglická literatura* (Wellek, 1938). Zde vhodně uplatnil komparativní metodu, kterou stále více považoval za jeden z nejužitečnějších nástrojů literární historie a kritiky (srov. Pospíšil – Zelenka, 1996).

Svůj postoj k českému strukturalismu Wellek explicitně formuloval v mnoha přednáškách, popularizačních člancích i v rozsáhlých odborných studiích.¹ Mezi jeho nejvýznamnější práce patří tyto tři: (1) *The Revolt Against Positivism in Recent European Literary Scholarship* (Wellek, 1963d), původně se jednalo o přednášku, kterou přednesl již v roce 1946 na Yale University; (2) *Recent Czech Literary History and Criticism* (Wellek, 1963b), původně také přednáška, přednesl ji v roce 1962 na prvním kongresu Československé společnosti pro vědy a umění ve Washingtonu; a konečně (3) *The Literary Theory and Aesthetic of the Prague School* (Wellek, 1969), v mírně upravené podobě se tato nejvýznamnější Wellkova práce o českém strukturalismu stala jednou z kapitol jeho encyklopedické syntézy *A History of the Modern Criticism: 1750-1950* (Wellek, 1991a). Kromě toho je autorem užitečného úvodu k anglickému výboru

¹ Úplná bibliografie René Wellka viz Yeghiayan; podrobný komentovaný soupis a rozbor Wellkova díla podává Bucco, 1981.

z díla Jana Mukařovského, který sestavili a přeložili Peter Steiner a John Burbank (Wellek, 1977). V této souvislosti stojí za zmínku, že Wellkův úvod mohl být publikován pouze ve zkrácené podobě, neboť nositelka autorských práv k dílu Jana Mukařovského si nepřála, aby úvod obsahoval údaje o Mukařovského činnosti z let 1948–1971. Vzhledem k celkovému zaměření antologie a výběru studií se jí takové informace zdály irelevantní.

Za samostatný rozbor by stála Wellkova a Warrenova *Teorie literatury*, která je dědictvím formalismu a strukturalismu celá přímo prosycena. Kniha obsahuje řadu přímých i nepřímých odkazů na poetiku a estetiku Pražské školy. Podstatné je zde již samotné zaujetí shodných noetických východisek, což se následně promítá i do analogického vymezení některých základních pojmů (např. struktura, funkce, norma, hodnota aj.) a popisu vědeckých postupů. Jakkoli se Mukařovského jméno v hlavním textu knihy objevuje jen na jedné stránce (vícekrát pak v poznámkách pod čarou a v seznamech literatury), je zjevné, že Wellek určité Mukařovského myšlenky přijímá a dále je rozpracovává. Za vynikající považoval zvláště jeho práci o estetické funkci, normě a hodnotě (Mukařovský, 1936), čerpá ale i z dalších jeho děl.

V těchto, ale i jiných člancích a knihách Wellek Mukařovského většinou explicitně chválí za jeho originální přístupy, za celostní filosofii symbolických forem, sémiotický přístup k umění a objektivistickou estetiku. Osobně ho pokládal za jednoho z nejproduktivnějších a nejvýznamnějších českých literárních badatelů posledních let. I přes propagaci jeho názorů a uvedení do anglicky mluvících zemí si uvědomoval, že dílu Jana Mukařovského se v zahraničí dostalo menší pozornosti, než by si zasloužilo. Z dochované korespondence mezi Wellkem a Mukařovským je zřejmé, že úcta byla vzájemná; Mukařovský si Wellka i jeho práce vážil, přesto konkrétní citace či odkazy na jeho dílo bychom u něj hledali marně.

Nástup komunistů k moci v 1948 a Mukařovského následné konvertování k dialektickému materialismu a marxismu-leninismu, které vyústilo ve veřejnou sebekritiku a v odvolávání původně zastávaných vědeckých názorů, bylo něčím, co kritický a zásadový Wellek nemohl pochopit. O samotném aktu jeho sebekritiky uvažoval jako o veřejném harakiri: „jeho nechtuté veřejné harakiri z roku 1950 a tichý souhlas s novým vydáním jeho raných děl musíme vnímat jako příznaky doby“ (Wellek, 1991c, s. 423). I když se na Mukařovského osobní a vědecký vývoj po roce 1948 díval s jistým despektem, jeho práci dále sledoval. Ovšem nikoli již s takovou pečlivostí a zapáleností.

Podnětnost a použitelnost Mukařovského strukturální koncepce podle Wellka stojí a padá s texty, které napsal do roku 1948. Tento názor dokládají také jeho interpretace Pražské školy, ve kterých pracuje s Mukařovského idejemi především ze třicátých, nanejvýš ze čtyřicátých let minulého století. Opomíjí tak určitý vývoj, kterým Mukařovský bezpochyby prošel; zdůrazňuje skutečnosti a postoje, které sice velmi důvěrně znal ještě z doby před svým odchodem do exilu, nicméně Mukařovského podstatné příspěvky, například o sémantickém gestu, o záměrnosti a nezáměrnosti, které byly vydány později, již prakticky nezaznamenal. Často využíval jeho *Kapitoly z české poetiky* (1948), stejně jako další souborná vydání jeho prací: *Z české literatury* (1961), *Studie z estetiky* (1966a) a dokonce i *Cestami poetiky a estetiky* (1971), k novým reflexím ho však již neinspirovaly. Zdá se, že Mukařovského strukturalistickou doktrínu chápal jako dokončený a již uzavřený projekt. A to i přesto, že postupné vydávání starších (i do té doby dosud nepublikovaných) textů vnímal jako Mukařovského tiché přihlášení se ke svému původnímu strukturalistickému přesvědčení. Politováníhodné ovšem je, že Wellek věnoval minimum pozornosti celému dalšímu vývoji a směřování českého strukturalismu. Stranou

jeho zájmu tak zůstaly jak produktivní práce Mukařovského žáků a následovníků ze šedesátých let (o Vodičkově fundamentální studii o literární historii se zmiňuje jen v jedné větě), tak také jejich protivníky (o Štollově kampani proti formalismu a strukturalismu nepíše nikde).

Co se naopak ve Wellkových výkladech osudů Pražského lingvistického kroužku i díla Jana Mukařovského objevuje opakovaně, jsou úvahy o původních zdrojích českého strukturalismu. Wellek odmítá hledat tyto zdroje v domácí tradici českého herbartismu, stejně tak jako v dílech českých estetiků Otokara Hostinského či Otakara Zicha. Na rozdíl od Mukařovského je přesvědčen, že v jejich dílech není nic, co by jakkoli anticipovalo strukturální poetiku a estetiku. S Mukařovským souhlasí jen v tom, že čeští literární kritici F. X. Šalda, Arne Novák a Otokar Fischer se zabývali otázkami stylu, metriky a obecně poetikou, ale ani jeden z nich neměl rozhodující vliv na formování vědeckých principů Pražského lingvistického kroužku. „Mukařovský (...) správně zdůrazňuje domácí tradici literární vědy a analýzy“, napsal Wellek, „ovšem v žádném případě tato tradice neanticipovala vlastní doktrínu Kroužku“ (Wellek, 1969, s. 4). Zásadní podnět přišel podle Wellka od ruských formalistů, konkrétně od Romana Jakobsona, který se Praze objevil v roce 1920 a který se stal jedním ze zakladatelů a vůdčích osobností Kroužku.

Wellek má jistě pravdu, zdůrazňuje-li význam ruského formalismu pro český strukturalismus a vzájemnou spolupráci ruských a českých vědců v rámci Pražského lingvistického kroužku. Otázkou však je, zda svým rezolutním odmítnutím všech ostatních vlivů a metodologických zdrojů Kroužku nezavdal podnět k chybnému, avšak stále rozšířenému pojetí českého strukturalismu jako pouze „vylepšeného“ ruského formalismu. Na tento problém upozornil již Ladislav Matějka v článku o Pražském lingvistickém kroužku a jeho soudcích, kde napsal: „Svým mimořádným vlivem v anglo-americkém kulturním světě René Wellek tu nejen proslavil ruský formalismus, a to hlavně jeho rané období, nýbrž přispěl snad víc než kdo jiný k tomu, že úzká závislost Pražského lingvistického kroužku na formalismu, importovaném z Ruska, se stala ustáleným názorem. Třebaže Wellek připouští, že ruský kulturní import byl v Praze modifikován, zřejmě nevidí jako zvrát to, že většina členů Kroužku se ve třicátých letech principiálně rozešla s ruským formalismem jak v lingvistice, tak i v literární vědě, estetice a folkloristice, a to už tím, že přijala a rozpracovala semiologii, nauku o znaku“ (Matějka, 1982). V pozdějších letech Matějka tuto svoji kritiku zmírnil, nicméně problém zjednodušeného vnímání českého strukturalismu jako verze ruského formalismu tu zůstává i nadále. O Wellkově „zásluze“ v tomto ohledu však můžeme pouze spekulovat.

Závěr

Jen stěží lze v této studii představit všechny problémy, historické souvislosti a vazby mezi René Wellkem a Pražským lingvistickým kroužkem. René Wellek se ke svému členství v Kroužku vždy rád hlásil a praktické i teoretické výsledky jeho členů vždy prosazoval a obhajoval. Byť se ve svých interpretacích věnoval především koncepcím z období, které sám v Kroužku prožil.

Aby byl náš obraz těchto vztahů alespoň částečně ucelený, je třeba se zmínit ještě o jedné skutečnosti, totiž o Wellkově osobním zaujetí, o jeho osobním životě. René Wellek měl k Československu hlubokou vazbu. Měl zde otce, kterého navštívil v roce 1957. Dlouhodobé odloučení od rodných kořenů, odcizení zemi, kterou po roce 1948 ovládli komunisté, nepochopitelné činy bývalých přátel z Kroužku (J. Mukařovského) atd., to vše nejspíš vedlo k tomu, že se raději než k dobové situaci v Československu upínal ve svých myšlenkách do minulosti,

do časů svého mládí. To se pak také ale odrazilo v jeho hodnocení nejnovější české literatury a literární vědy (Wellek, 1963a). Život v exilu ve Spojených státech k tomu jistě také přispíval svou měrou.

Krátce do něj můžeme nahlédnout i dnes, a to díky dopisu Svatavy Pírkové-Jakobsonové, který v roce 1946 adresovala ženě Bohuslava Havránka, Zdeňce Havránkové. O Wellkovi a jeho rodině se tam píše: „Občas se zde [v New Yorku] objeví René Wellek. Bojí se New Yorku, tvrdí, že je nebezpečný životu a že ho jednou tady zabije nějaké dítě na ulici flaškou nebo kamenem, kterážto zdejší dítky po sobě náruživě házejí. Je uznávaný zde ve svém oboru a je profesorem v střední Americe, v Iowě. Tam je poušť a vedro a paní Wellková má v zahrádce hady a štíry, my zase stejně nebezpečné gangstery v zdejších Centrálním krásném parku po osmé večer. Tady všechno bují, dobré i špatné. Pí Wellková má syna asi dvouletého. Je stále krásná. Teprv teď, když jsem poznala lépe jeho, rozumím jí a omlouvám její nervózní reakce. Je jí tam ukrutně smutno. Chtěla by domů. On hodně pracuje“ (Havránková – Toman, 2001, s. 40–41).

Třebaže se Wellek ze svého „vnějšího“ exilu ve Spojených státech už nikdy natrvalo nevrátil, do „vnitřního“ exilu nikdy neodešel – ve svých dílech a teoretických východiscích byl trvale v kontaktu s českým prostředím. Zásadně tak přispěl k rozšíření mezinárodního povědomí o Pražské škole, ale i k jejímu rozvoji.

PRAMENY

- HAVRÁNKOVÁ, Marie a Jindřich TOMAN. 2001. *Quadrilog: Bohuslav Havránek, Zdeňka Havránková, Roman Jakobson, Svatava Pírková-Jakobsonová. Vzájemná korespondence 1930–1978*. Praha: Karolinum, 2001. 132 s. ISBN 80-7184-935-9.
- JAKOBSON, Roman. 1934. Verš staročeský. In: HUIER, Oldřich (ed.). *Československá vlastivěda. III. Jazyk*. Praha: Sfinx B. Janda, 1934, s. 429–459.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1934a. K českému překladu Šklovského Teorie prózy. *Čin*. Praha: Tiskové a nakladatelské družstvo legionářů, 1934, roč. 6, č. 6, s. 123–130.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1934b. Obecné zásady a vývoj novočeského verše. In: HUIER, Oldřich (ed.). *Československá vlastivěda. III. Jazyk*. Praha: Sfinx B. Janda, 1934, s. 376–429.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1936. *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. Praha: Fr. Borový, 1936. 88 s.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1948. *Kapitoly z české poetiky*. Praha: Svoboda, 1948. 350 s.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1961. *Z české literatury*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1961. 254 s.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1966a. *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1966. 372 s.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1966b. Umění a světový názor. In: *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1966, s. 245–251.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1971. *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Československý spisovatel, 1971. 364 s.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2000a. Umění jako sémiologický fakt. In: *Studie I*. Brno: Host, 2000, s. 208–214. ISBN 978-80-7294-239-8.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2000b. Individuum a literární vývoj. In: *Studie I*. Brno: Host, 2000, s. 336–352. ISBN 978-80-7294-239-8.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2010. Sociologie básnictví. Zachovaná torza. In: *Estetické přednášky I. Estetické studie z moderní české lyriky. Sociologie básnictví*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2010, s. 111–127. ISBN 978-80-85778-77-9.
- PATOČKA, Jan. 2006. Osmý mezinárodní filosofický kongres v Praze. In: *Češi. I. Sebrané spisy Jana Patočky*. Sv. 12. Praha: Oikúmené – Filosofía, s. 487–494. ISBN 80-7298-181-1.
- SMITH, Horatio (ed.). 1947. *Columbia Dictionary of Modern European Literatures*. New York: Columbia University Press, 1947. 926 s.

- WELLEK, René. 1931. *Immanuel Kant in England 1793-1838*. Princeton: Princeton University Press, 1931. 318 s.
- WELLEK, René. 1934a. Šklovského „Teorie prózy“. *Listy pro umění a kritiku*. Praha: Melantrich, 1934, roč. 2, č. 1, s. 111–115.
- WELLEK, René. 1934b. Mezinárodní kongres filosofický. *Listy pro umění a kritiku*. Praha: Melantrich, 1934, roč. 2, č. 2, s. 257–266.
- WELLEK, René. 1934c. „Dějiny českého verše“ a metody literární historie. *Listy pro umění a kritiku*. Praha: Melantrich, 1934, roč. 2, č. 4, s. 437–445.
- WELLEK, René. 1936. The Theory of Literary History. In: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 1936, roč. 6, s. 173–191.
- WELLEK, René. 1938. K. H. Mácha a anglická literatura. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Torso a tajemství Máchova díla*. Praha: Fr. Borový, 1938, s. 374–406.
- WELLEK, René. 1963a. *Essays on Czech Literature*. The Hague: Mouton, 1963. 214 s.
- WELLEK, René. 1963b. Recent Czech Literary History and Criticism. In: *Essays on Czech Literature*. The Hague: Mouton, 1963, s. 194–205.
- WELLEK, René. 1963c. The Concept of Evolution in Literary History. In: *Concepts of Criticism*. New Haven, London: Yale University Press, 1963, s. 37–53.
- WELLEK, René. 1963d. The Revolt Against Positivism in Recent European Literary Scholarship. In: *Concepts of Criticism*. New Haven, London: Yale University Press, 1963, s. 256–281.
- WELLEK, René. 1969. *The Literary Theory and Aesthetic of the Prague School*. Ann Arbor: The University of Michigan, 1969. 38 s.
- WELLEK, René. 1977. Foreword. In: MUKAŘOVSKÝ, Jan. *The Word and Verbal Art. Selected Essays by Jan Mukařovský*. New Haven, London: Yale University Press, 1977, s. vii–xiii. ISBN 978-03-00015-73-7.
- WELLEK, René. 1982. Prospect and Retrospect. In: *The Attack on Literature and Other Essays*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1982, s. 146–158. ISBN 978-0-8078-4090-0.
- WELLEK, René. 1991a. *A History of the Modern Criticism: 1750-1950. Volume 7. German, Russian, and Eastern European Criticism, 1900-1950*. New Haven, London: Yale University Press, 1991. 488 s. ISBN 978-03-00050-39-4.
- WELLEK, René. 1991b. Viktor Shklovsky (1893-1984). In: *A History of the Modern Criticism: 1750-1950. Volume 7. German, Russian, and Eastern European Criticism, 1900-1950*. New Haven, London: Yale University Press, 1991, s. 327–332. ISBN 978-03-00050-39-4.
- WELLEK, René. 1991c. Czechoslovakia. In: *A History of the Modern Criticism: 1750-1950. Volume 7. German, Russian, and Eastern European Criticism, 1900-1950*. New Haven, London: Yale University Press, 1991, s. 399–425. ISBN 978-03-00050-39-4.
- WELLEK, René a Austin WARREN. 1949. *Theory of Literature*. New York: Harcourt, 1949. 402 s.
- WELLEK, René a Austin WARREN. 1996. *Teorie literatury*. Přel. M. Calda. Olomouc: Votobia, 1996. 560 s. ISBN 80-7198-150-8.
- WELLEK, René a Peter DEMETZ. 1996. Hovory Petera Demetze s René Wellkem. In: POSPÍŠIL, Ivo a Miloš ZELENKA. *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Přel. I. Pospíšil. Brno: Masarykova univerzita, 1996, s. 111–149. ISBN 80-210-1433-4.

LITERATURA

- BUCCO, Martin. 1981. *René Wellek*. Boston: Twayne Publishers, 1981. 186 s. ISBN 08-057-7339-8.
- ČERVENKA, Miroslav. 1964. René Wellek o české literatuře. *Literární noviny*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1964, roč. 13, č. 33, s. 9.
- HAMAN, Aleš. 1968. René Wellek. *Dialog: Revue pro otázky uměleckého překladu*. Praha: Překladatelská sekce Svazu československých spisovatelů, 1968, roč. 12, č. 2, s. 45–52.
- MATĚJKA, Ladislav. 1982. Pražský lingvistický kroužek a jeho soudci. *Studie*. Řím: Křesťanská akademie, 1982, č. 82, s. 343–356.

- PAPOUŠEK, Vladimír. 2004. René Wellek a česká literární historie. In: HAVRÁNKOVÁ, Marie (ed.). *Nadnárodní kontexty národní kultury*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2004, s. 83–88. ISBN 80-7040-734-4.
- PAPOUŠEK, Vladimír. 2005. Wellkovo hledání principů a zákonitostí literární vědy. In: WELLEK, René. *Koncepty literární vědy*. Jinočany: H&H, 2005, s. 206–213. ISBN 80-7319-037-0.
- POSPÍŠIL, Ivo a Miloš ZELENKA. *René Wellek a meziválečné Československo: Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1996. 212 s. ISBN 80-210-1433-4.
- RECHCÍGL ml., Miloslav. 2012. *Pro vlast: Padesát let Společnosti pro vědy a umění (SVU)*. Praha: Academia, 2012. 564 s. ISBN 978-80-200-2030-7.
- STŘÍBRNÝ, Zdeněk. 1996. René Wellek (1903–1995). In: WELLEK, René a Austin WARREN. 1996. *Teorie literatury*. Přel. M. Calda. Olomouc: Votobia, 1996, s. 503–530. ISBN 80-7198-150-8.
- YEGHIAYAN, Eddie (ed.). *René Wellek: A Bibliography*. [cit. 10. 06. 2016]. Dostupné na: <http://www.lib.uci.edu/about/publications/wellek/wellek>.

Poznámka redakcie

Tento příspěvek autor uveřejnil už v polštině. Pozri SLÁDEK, Ondřej. René Wellek i Praska Szkoła Strukturalna. In: ULICKA, Danuta a Włodzimierz BOLECKI (eds.). *Strukturalizm w Europie środkowej i wschodniej: Wizje i rewizje*. Warszawa: Fundacja Akademia Humanistyczna, Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 2012, s. 226 – 239. ISBN 978-83-61750-21-5.

.....

PhDr. Ondřej Sládek, Ph.D.
 Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.
 Květná 8
 603 00 Brno
 Česká republika
 sladek@ucl.cas.cz

Katedra českého jazyka a literatury
 Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity
 Poříčí 9/11
 603 00 Brno
 Česká republika
 osladek@centrum.cz